

Recenzie

Jan Keller: Tři sociální světy – Sociální struktura postindustriální společnosti

Praha: Slon 2010, 213 s. ISBN 978-80-7419-031-5

Najnovšie Kellerovo dielo sa už od začiatku netají iniciatívou vystupovať kriticky proti súčasnemu spoločenskému poriadku prvotne nastolenému v západných krajinách, ktorého prejavy je možné badať v súčasnosti v strednej Európe, čiže aj u nás. Pokiaľ je jednou z úloh filozofie aj kriticky reflektovať obraz doby a jej možný vývoj, je následne možné konštatovať, že problém troch „sociálnych svetov“ nielenže presahuje rovinu sociologického skúmania, ale aj vďaka všeobecnej nechuti konštatovať problém takmer nasilu otvára priestor filozofickému prehodnoteniu súčasného sociálneho štátu a postavenia jedinca v globalizovanej postindustriálnej spoločnosti.

Keller nepopiera historickú existenciu nerovnosti, avšak radikálne prehlbovanie bohatstva na jednej strane a exponenciálne narastanie chudoby na strane druhej pokladá za umelý konštrukt súčasnosti a dôkaz vytvárania rôznych sociálnych svetov: „Nejde o to, že existujú prípady závratného bohatství a na druhej strane neméně ohromující případy beznadějně bídy. To existovalo vždycky. Problém je v tom, že dříve spojitá pyramida majetku, moci a prestiže se rozpadá a na jejích obou koncích se vydělují zvláštní sociální světy. Fungují svou vlastní logikou a vzdalují se jeden druhému a všechny společně hodnotám otevřené společnosti.“ (s. 11) Cieľom moderného myslenia bolo vytvoriť „otvorenú spoločnosť“ na demokratickom základe, pričom „až do poměrně nedávnej doby byl ovšem vývoj moderní společnosti nesen snahou překlenout propastné výchozí nesouměřitelnosti a nahradit je pouhou jemně odstupňovanou nerovností“. (s. 10)

Tradičná nerovnosť so sebou nielenže niesla kompenzačné faktory v podobe vysvetlenia postavenia toho ktorého jedinca, ako aj ozrejmenia úloh jeho sociálnej vrstvy či triedy a jeho miesta v spoločnosti. Človek prekračujúci historickú hranicu postmoderny sa v poslednej tretine 20. storočia dostáva napriek racionalizácii svojich postupov v podobe kritického ekonomického rozvažovania, preferovania vzdelania u seba aj svojich potomkov či pracovnej špecializácie do problémov, ktorým často nerozumie, čo následne vedie k depresii jeho výkonnosti. Psychosociálne aspekty nerovnosti sa premietajú do znižovania ambícií jednotlivcov pracovať na sebe a vedú často k rezignácii, ktorú sociológovia, ale aj iní sociálni myslitelia pokladajú často nesprávne za pravú príčinu nerovnosti, pričom „pro vrstvy na opačném pólu společnosti globalizace znamená, že různými cestami rostou tlaky na to, aby konkurovali svými náklady práce sociálně a zdravotně nepojištěným pracovníkům (a také dětské pracovní síle) v zemích třetího světa. Výsledkem je, že nízké kvalifikovaní lidé v bohatých zemích přestávají být použitelní v závodech o vyšší konkurenceschopnost firem a stávají se přítěží pro sociální systémy ekonomicky vyspělých zemí.“ (s. 54)

Keller sa k postmodernistickým tendenciám, konkrétne takto orientovaným pokusom sociológov vyjadruje veľmi negatívne, keďže vyhlásenia spoločenskovednej proveniencie založené na predpokladoch hesla radikálneho postmodernizmu pod heslom „anything goes“ podliehajú sebaklamu, čo skresľuje výsledky výskumu a zahmlieva aktuálnosť skutočných problémov. Podľa Kellera však v súčasnosti nežijeme v postmodernej dobe a keďže prvky postmodernej mentality, módne predovšetkým v kruhu vyššie postavených vzdelaných osôb, v podstate bránia vidieť previazanosť sociálnej štruktúry s ekonomickými vzťahmi,

ako aj sociálnou štruktúrou, ktorá determinuje individuálne postoje a hodnoty jednotlivca, môžeme pokladať myslenie založené na predpoklade existencie postmoderny za nerealistické.

Namiesto toho, aby odborníci hľadali príčiny skutočného problému prehlbovania sociálnej biedy a infláciu hodnoty práce špecializovaného a vzdelaného jednotlivca, prikláňajú sa k názoru neoliberalných ideológov – každý má šancu dosiahnuť akúkoľvek pozíciu, v opačnom prípade je neúspech daného jednotlivca len priamym dôkazom vlastnej neschopnosti: „Dolným, menej kvalifikovaným vrstvám sugeruje ideologie spoločnosti vzdelání, že za jejich neúspěchem nestojí žádné nadindividuální mechanismy společenské reprodukce. Svůj osud si údajně zavinili sami. Nepořídili si dostatečné vzdělání v době, která vyžaduje vzdělávání celoživotní. Dočasné či trvalé vyloučení celých skupin z trhu práce, které je objektivně důsledkem přechodu organizací do síťové podoby a dalších procesů, je vydáváno za osobní selhání těch, kdo se stali obětí vývojových zvratů dynamiky.“ (s. 52)

Pokiaľ ide o vzdelanie, Keller tvrdí, že logickým dôsledkom demokratizácie je zároveň „zmasovanie“ stredného a vysokého školstva, čím logicky klesá nielen hodnota vzdelania, ale aj šanca uplatnenia sa jednotlivca, ktorý takýmto „pseudovzdelaním“ disponuje. Zatiaľ čo v nedávnej minulosti znamenal vysokoškolský titul automaticky zvýšený sociálny status, ako aj vyšší a stabilný finančný príjem, v súčasnosti znamená takmer nevyhnutnú požiadavku, aby daný jedinec dostal aspoň nejakú prácu, ak vôbec, čo ho finančne aj statusovo znižuje na úroveň študenta odbornej školy z nedávnej minulosti. Jednotlivé stupne vzdelania sú nepraktickou tabuľkovou špekuláciou, keďže napríklad „bakalári jsou z hlediska odborné disciplíny, kterou v tříletém rychlokurzu absolvují, a z hlediska klasických akademických měřítek vlastně nedostudovanými studenty. Přitom nejsou o nic použitelnější ani po praktické stránce...“ (s. 47) Často sa v prospech hodnoty vzdelania argumentuje pomocou poukazovania na status niektorých prestížnych univerzít na Západe, z ktorých vychádzajú väčšinou jedinci, ktorí sa uplatňujú na významných miestach. Tento argument často slúži ako potvrdenie vlastných premís predovšetkým apologétom vyzdvihujúcim hodnotu vzdelania, ako aj kritikom tých „ktorí neuspeli vlastnou neschopnosťou“, pričom si apologéti ani kritici neuvedomujú, či nechcú pripustiť fakt, ktorý ich záver vyvracia: „K vyšší hodnotě vzdělání na nejstarších a nejváženějších univerzitách spíše přispívá kvalita získaných styků než majestátnost knihoven nebo inteligence profesorských sborů.“ (s. 51)

Taktiež neustála neistota na pracovisku je odôvodnená potrebou flexibilizácie, ktorá je však (ne)logicky prostredníctvom premyslených v podstate legálnych mechanizmov aplikovaná na ľudí v nižších pracovných pozíciách: „Proces flexibilizace práce bývá obhajován také tvrzením, že určitá míra nejistoty může mít stimulační účinek na celkovou výkonnost pracovníka. Lze pochopitelně namítnout: Proč je nutno stimulovat tímto způsobem především ženy, mladé lidi a imigranty? Cožpak řídicí pracovníci podobnou stimulaci nepotřebují?“ (s. 25) Dôsledky takejto „flexibilizácie“ priamo vyzývajú existenciu sociálneho štátu, ktorému sa vyššie vrstvy naoko bránia, avšak špecifickým spôsobom jeho funkciu podporujú, ale len za predpokladu, že jeho chod budú financovať stredné vrstvy obyvateľstva. Finančné zaťaženie stredných vrstiev sa však vďaka elitou kontrolovaným médiám zdôvodňuje ako sociálna pomoc nižším vrstvám, čo prirodzene vedie k ilúzii, že za nestabilitu či neefektivitu sociálneho štátu, ako aj za plytvanie štátnych prostriedkov môžu predovšetkým nepracujúci členovia nižšej vrstvy. Nevysloveným paradoxom je predovšetkým to, že je len otázkou, kedy sa veľká časť strednej vrstvy, vystupujúca proti existencii sociálneho štátu, stane priamo závislá od jeho podpory, pričom horná vrstva si

dobre uvedomuje, že úžitok sociálneho štátu spočíva predovšetkým v tom, že koriguje a vracia dôsledky „sociální devastace, působené ekonomickými principy, které prosazují ti, kdo sociální stát řídí“. (s. 40)

Keller sa taktiež zaoberá problémom elít, ktoré sa ako sociálna vrstva či skôr špecifický štatút jednotlivcov vyššej vrstvy postupne diferencovali na príslušníkov takzvanej diskkrétnej elity a pomocnej elity. Zatiaľ čo príslušníci diskkrétnej elity ťažia mocensky zo symbolického postavenia starého rodu a jeho bohatej histórie, pomocná elita kompenzuje svoju „nehistorickosť“ flexibilitou a tiež poukazovaním na potrebu modernizácie a reštrukturalizácie prístupu k riadeniu podnikov a inštitúcií, z ktorých čerpajú svoje finančné výhody. Napriek tomu, že diskrétna elita automaticky disponuje vysokým sociálnym statusom a symbolickým kapitálom, o správu jej majetku sa starajú tímy profesionálov, zastúpené predovšetkým špecialistami z radov strednej triedy, ktorí nemajú dostatočné zázemie, kapitál či oboje, aby dokázali vytvoriť a viesť vlastnú firmu.

Napriek proklamovaniu liberalizácie a princípov „laissez-faire“ kapitalizmu je práve diskrétna elita tou najhomogénnejšou a zároveň najviac protekcionistickou skupinou – bez ohľadu na vzájomné spory sa dokáže mobilizovať proti akejkoľvek snahe pripraviť ich o výsadné postavenie či výhody, ktoré požívajú a ktoré pokladajú za prirodzené a neodňateľné, čím pripomínajú feudálnu šľachtu. Individualizmus, ktorý navonok preferujú, má slúžiť predovšetkým reklamným účelom s cieľom pôsobiť disperzne na jednotlivé aktivity členov strednej vrstvy. Účelom tohto konania je rozložiť celú spoločenskú vrstvu na rad jednotlivcov, ktorí sa samostatne nedokážu mobilizovať a ohroziť celkové výsady diskkrétnej elity. Napriek tomu, že sa navonok v súčasnej spoločnosti preferuje liberálny prístup, zákaz diskriminácie a všeobecné dodržiavanie ľudských práv a slobôd, pričom „s kategórií sociálneho vylúčenia se zpravidla pracuje tím spôsobem, že vzniká dojem, jako kdyby uvnitř společnosti bylo snad všechno v naprostém pořádku a jediným problémem byla existence lidí, které se do ní zatím přes veškeré úsilí nepodařilo ještě plně začlenit. Toto chápání exkluze dokonale zastírá, nakolik je produkce sociálně vyloučených zcela logickým a naprosto nutným výsledkem souběhu tržní ekonomiky, oslabování sociálního státu a odvrácené strany pokračující individualizace společnosti.“ (s. 145) Ako na záver konštatuje J. Keller – je možné, že stredné vrstvy, ktoré sú v súčasnosti jedinými prispievateľmi na chod sociálneho štátu, klesnú na úroveň nižších vrstiev a v momente, keď začnú potrebovať pomoc, takzvaný sociálny štát im ju nebude môcť zabezpečiť.

Tomáš Gerbery